

Vladimír Nálevka (2006): *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871–1914*. 1. vyd. Praha: Triton, 254 s.

Pavel Kopecký, Petr Benčík

Letos šestého června 2010 skonalý dvě významné osobnosti české kulturní sféry. Jednak Ladislav Smoljak, čelní představitel historii věčně ironizujícího Divadla Jára Cimrmana, a na pomyslné druhé straně význačný dějepisec politiky Vladimír Nálevka (narozen roku 1941), za minulého režimu pronásledovaný historiograf, jehož profesní úroveň patřila k vysoce uznávaným. A to dokonce v širokém kontextu. Jelikož tento pedagog Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, kde zastával funkce zástupce ředitele Ústavu světových dějin a vedoucího Semináře nejnovějších dějin, rovněž pak působící i na půdě Fakulty sociálních věd UK, často poutavým způsobem spolupracoval s veřejnoprávním rozhlasem či televizí. V ohnisku jeho odborného zájmu ležely španělsky hovořící země Latinské Ameriky. Kvalitní popularizaci minulosti v médiích tomuto zakladateli Klubu autorů literatury faktu umožňovala samozřejmě erudice, leč především vlastnost, jež bohužel není dána mnoha kapacitám humanitních věd – výtečně spojoval vlastnosti dějepravce s obratností řečníka či spisovatele (za publikaci „Fidel Castro. Podzim diktátora“ z roku 1997 obdržel Cenu Egona Erwina Kische). Z přebohaté, mnohdy velmi inspirativní bibliografie zesnulého nemožno tu opomenout také knihy „Světová politika ve 20. století I. a II.“ (2000), „Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce“ (2004) či „Fidel Castro. Caudillo 20. století“ (2009). Ve slovenském akademickém prostředí zde jakožto rozloučení se s postavou daleko přesahující hranice rodné země uvádíme text podnícený četbou publikace Vladimíra Nálevky o mezinárodních otázkách předminulého věku.

„Koncert velmocí“ Vladimíra Nálevky tvoří patnáctý svazek v současnosti vycházející edice „Dějiny do kapsy“. Autorovo badatelské těžiště a bohatá publikační činnost¹ spadá sice do XX. století, ale dějepravce Nálevka s lehkostí virtuosa obsahu i formy dokazuje své badatelské přesahy. Z „Koncertu...“ vyznívá, že je věru mocen vytvořit harmonii

¹ Pouze ve zmíněné řadě je recenzované dílo čtvrtým počinem profesora Nálevky. Dalšími jsou „Studená válka“ (2003), „Druhá světová válka“ (2003) a již zmíněný „Čas soumraku“.

bohatých informací s nitkou živě ubíhajícího vyprávění. O určitém „spodním proudu“, osobní motivaci k zasvěcenému psaní o mezinárodních vztazích před první světovou válkou, svědčí krátká dedikace přímému předku Františku Nálevkovi (1884-1967), ruskému legionáři, tudíž muži, jenž se podílel na kontrole transsibiřské magistrály, spoluzasloužil se o stát a „narodil se v čase koncertu velmocí a prošel hrůzami velké války“.

Zatímco mnohé úvody knih čtenář zpravidla přeskochí, protože je často (a nezdá se plným právem) shledává nezajímavými, ba banálními, tentokrát by učinil hrubou chybu. Na prvních stránkách textu jsou položeny základní, takřka metodologické a historiosofické kameny menší, leč zajímavé duchovní stavby; úvodní řádky naznačují také možnou „hudební“ či hudebně-terminologickou inspiraci spisovatele (případně, s trochou obraznosti, i tvůrčí podnět od historie znalého politika, vzpomeneme-li například Leninovy charakteristiky provedení revoluce jakožto umění).

Druhá kapitola nese název „Panoráma Evropy v 70. letech 19. století“ a přináší stručnou zprávu o období po vzniku „shora“ čili „krví a železem“ sjednocené německé říše. Podobně pojatou kapitolou je i následná stať „Na prahu 20. století“. Obě nás přibližují obecně rovině časů, o jejichž jednotlivých mocenských „přehrávkách“ bude více rozepsáno následně. Kniha nás od začátku do konce provádí větami jednotlivých spolků, krizí a válek, až nás přivede na osudovou křižovatku, k začátku první světové války.

Na předkládané období můžeme nahlížet např. jako na síť různých úmluv na nejvyšší úrovni, jež měly udržet mocenskou rovnováhu. Prvním spolkem řečeného druhu byl na hliněných nohou postavený Spolek tří císařů² z roku 1873, utvořený Německem, Rakousko-Uherskem a Ruskem. O šest let později přišel na svět Dvojspolek německého císařství a dualistické monarchie, namířený již tentokrát proti frankofilnímu samoděržaví. Když Francie vyhlásila protektorát nad Tuniskem³, rozrostl se o zájmově dotčenou Itálii, a vznikl tak Trojspolek. Snaha rozšířit Trojspolek na Čtyřspolek zapojením Velké Británie však již nedošla naplnění. Naopak nastalo sblížení Petrohradu s Paříží, která svedla urovnat své po staletí napjaté vztahy s „nekorunovanou královnou moří“, když obě mocnosti roku 1904 uzavřely „srdečnou dohodu“. Nakonec se podařilo zlepšit i vztahy Ruska a Velké Británie, jejichž zájmy se střetávaly v oblasti strategických úžin Bosporu a Dardanel a ve Střední Asii⁴.

² Nebo také Liga tří císařů.

³ Není jistě bez zajímavosti, že se stal vzorem pro nacistický výnos o vzniku „Protektorátu Čechy a Morava“ v březnu 1939.

⁴ Před první válkou existovaly v Británii vlivné názory, že její začátek nastane konfliktem Petrohradu a Londýna o Indii, která tehdy zahrnovala taktéž dnešní Pákistán, jenž sousedí s posud instabilním Afghánistánem.

Vytvořily se tedy v zásadě kontury dvojice mocenských bloků změřivších nakonec své síly na kolbišti velké války.

Dalším znakem, dle něž bychom mohli hlavně druhou polovinu XIX. věku charakterizovat, je boj o kolonie mimo evropský kontinent. Nejpatrněji o Afriku (prostor známý Evropanům daleko déle než dálná Asie, anebo dokonce Amerika), kterážto byla většinou kolonizována při pobřeží; přítomnost bílých pánů prostředkovaly tu dlouho pouhé faktorie apod.⁵ Imperiálně interesantní situace nastala na rozhraní Evropy, Asie a Afriky, kde prožívala úpadek osmanská říše, jejíž chudokrevný a krvelačný život byl prodlužován právě koncertem velmocí. Na Dálném východě se zase s úpadkem musela potýkat Čína, na jejímž území mocnosti nevybíravě prosazovaly své hospodářské zájmy. V dobové karikatuře se dokonce představovalo porcování „čínského koláče“. Naopak relativně malé Japonsko, stát s minimem nerostných zdrojů, se po staletích izolace⁶ připomínající někdejší uzavřenost Říše středu, v průběhu několika málo desetiletí usilovných reforem a modernizací éry Meidži, stalo poznenáhlu mocností, která dokázala mezi lety 1904–1905 uštvědit rozpínavému Rusku těžké námořní i pozemní porážky a obsadit dokonce části jeho výsostného území (jižní polovina Sachalinu). Mírová rokovaní mezi tradiční a novou, k božské centrální autoritě však oběma hledícími mocnostmi, usměřňovaly na svou dobu demokratické Spojené státy americké, jimž pochopitelně příliš nekráčelo o posilování nového areálového konkurenta. Země vycházejícího slunce se následně cítila ošizená, okradená o plody vítězství, a vůči USA, jejichž předák obdržel za svou iniciativu Nobelovu cenu za mír (1906), od té doby projevovala nedůvěru. Otřesený a ponížený Petrohrad zažil zase lidovou revoluci, předobraz ateistické „krvavé páry“, jakou prorokoval F. M. Dostojevský, zkrátka předzvěst dvou světodějných revolucí roku 1917.

Na jiném konci planety míchaly karty ve hře o kolonie právě rostoucí Spojené státy americké Henryho Forda (1863-1947), jelikož „jako na běžícím pásu“ získávaly kontrolu nad Portorikem, Guamem a Filipínami; v Panamě pak vybudovaly průplav spojující dva oceány. Vedle shora zmíněného Tokia, Petrohradu a jiných geopolitických hráčů rovněž Washington akcentoval své (finanční) zájmy ve veliké Číně, která se postupně skutečně dostávala do role polokolonie. Toto období amerických dějin trefně vystihuje africké přísloví, jehož

⁵ Nastává neúprosný, na lidské oběti bohatý pochod, „Scramble for Africa“, „honička“ černým kontinentem, z něž nejvíce výtěžily Francie a Spojené království. To ve své ctižádostivosti neváhalo (za pomoci teroru včetně budování koncentračních táborů pro civilisty) kolonizovat ani búrské republiky.

⁶ Život „pro sebe“ říše vycházejícího slunce měl své výjimky a jeho zavedení souviselo také s rozmachem křesťanství.

následováním proslul „zatracený kovboj“ Theodor Roosevelt⁷: „Mluv potichu a nos s sebou velký klacek, dojdeš daleko“.

Budoucí veliká střetnutí byla ale teprve ve stádiu příprav. Na Starém kontinentu se tehdy prakticky neválčilo, takže XIX. století poněkud překonalo klasické letopočtové dělení věků: došlo se svými hodnotami vlastně až k zákopům světové vojny. Války na kontinentě byly pokládány za něco barbarského, a tak se střety odehrávaly ve vzdálených koloniích, nebo na balkánské periférii Evropy. To samozřejmě neznamená, že by jejich průběh nebyl krutý. Už při východní krizi, která nastala v letech 1875–1876, vzedmula hladina evropského veřejného mínění brutalita, s jakou Turci potlačovali povstání proti svrchovanosti Istanbulu. Na lidskou surovost se počala napojovat „autonomní“ bezuzdnost lehce obsluhovatelné techniky. Roku 1898 byla poprvé nasazena nová zbraň, která se stala jedním z děsivých symbolů první světové války, kulomet, pověstná „ďáblová sprcha“. Za jejího *pionýrského* použití utopili Britové v krvi mahdistické povstání v Súdánu. Lidský rod se octl v době, kdy na bitevních polích počala dominovat rychlopalná děla a obdivované létající stroje lehčí i těžší vzduchu začaly kroužit nad polygony. V únoru 1906 byl v portsmouthské loděnici spuštěn na vodu další úspěch militarismu, první dreadnought, převratný typ bitevní lodi se silnou výzbrojí, pancéřováním a vyšší rychlostí plavby. Tento typ lodi, jehož vláda na moři měla trvat po další čtyři dekády, byl odpovědí Londýna na německé námořní zbrojení. Velká Británie se stále řídila zásadou dvou předí, podle níž muselo její námořnictvo předčít spojené flotily jiných dvou mocností.

Na druhou stranu si mnozí uvědomovali výkonnost nových smrt rozsévajících prostředků; konala se první setkání zainteresovaných stran, na nichž padaly návrhy na omezení zbrojení, které příliš zatěžovalo hospodářství jednotlivých zemí. V tomto ohledu skončila rokování bez výsledku, leč alespoň vznikla jistá pravidla, podle kterých se měly budoucí konflikty vést. Mnohým bylo tehdy zřejmě jasné, že „válku válce“ lze vyhlásit výhradně dočasně a „k věčnému míru“ možno přivést jedině padlé. Tedy alespoň nová podoba oblíbené hry králů, tedy šachů, v níž věže vystřídaly pevnosti ze železa a betonu, jezdce obrněné vozy a lučištníky děla mohutných ráží i dosahu, zachovala svá pravidla. Snad pouze pro pěšáky se nic zásadně nezměnilo. Stejně jako ve hře i na „poli cti a slávy“ jim byla přikládána nejmenší hodnota, chvíli sloužili jako hradba, aby se vzápětí proti jiné hnali.

⁷ „Kovbojský imperialismus“ nacházíme ve Spojených státech ostatně i 100 let od funkčního období Theodora Roosevelta (1858-1919; v úřadu prezidenta mezi lety 1901-1909).

A ještě jeden dalekosáhlý fenomén té doby – v souvislosti s logikou vyprávění nad Koncertem velmocí – je vhodné zmínit: roku 1908 Rakousko-Uhersko definitivně připojilo Bosnu a Hercegovinu, dvojzemi, „kde bylo více kamení než chleba“. Anexi a velmi vážné, tzv. anekční krizi předcházelo třicet let vídeňské okupační správy, jež vzešla z Berlínského kongresu pořádaného roku 1878. Obzvláště těžce nesl toto připojení *de iure* národní stát Srbů, který nakonec definitivně otočil svou politickou orientaci z Vídně na Petrohrad. Roku 1912 vybuchnul balkánský sud s prachem, když jeho národy společně zaútočily na Turecko a připravily jej o téměř celé jeho evropské panství. Tento boj s sebou nesl hromadná zvěrstva na obou stranách. Poté, když skončil, vypuknul střet nový, tentokrát mezi bývalými protiosmanskými spojenci⁸.

Balkánský poloostrov měl explodovat ještě jednou, hned další rok, jenže tentokrát se měl pořádně zatřást nejen celý kontinent a jeho kolonie. Válka, jež měla přijít, tvořila naprosto novou zkušenost. Ačkoliv bylo možno zpozorovat záblesky blížící se civilizační bouře, veřejnost, krom čestných výjimek, například citlivých uměleckých duší (Munch, Kavka, Musil), většinou nevnímala narušitele vlastního poklidu. Když vyšlehly první plameny konfliktu, nastupovala do něj dokonce s frenetickým nadšením, středoevropští vojíní směřovali „výletem do Paříže“. Ani většinou pacifističtí němečtí sociální demokraté nechtěli zůstat „tovaryši bez vlasti“ a Francouzi v ulicích metropole vyzývali armádu, hýčkanou sílu lačnou po odvetě za porážku u Sedanu a vyhlášení Německého císařství ve Versailles roku 1870, k rychlému pochodu na Berlín, případně vraždili své významné antimilitaristy⁹. Málodko si tehdy uvědomoval, že to nebude bojovný oheň, který rozehřeje ztuhlou krev v žilách, ale bezpříkladný požár, po jehož řádění zbude do té doby nepředstavitelná poušť. Takřka materiální, leč hlavně kulturní poušť. Po ní se skutečně sluší říci, že svět již „nikdy nebyl stejný“¹⁰. Až sem nás květnatá kniha dovede, na práh XX. století, století „rozumu a elektřiny“. Poslední akordy „promenádního“ koncertu velmocí definitivně odezní a vystřídá je otupující bubnování děl, zoufale sborový sopránový zpěv létajících kulek a agresivní zvuk polnic.

Z tohoto stručného nástinu, pomyslného itineráře dimenzemi knihy, mohl snad (kromě jiného) vysvitnout i další nesporný klad Nálevkovy práce, a to její široký geografický záběr,

⁸ Nejvíce ztratilo Bulharsko, jež frustrace zavedla do prvoválečné koalice s Ústředními mocnostmi.

⁹ Jean Jaurés (1859-1914), socialista a zakladatel L'Humanité zahynul jako jedna z prvních obětí velké války kulkami fanatického šovinisty.

¹⁰ Například Jiří Voskovec (1905-1981) v předmluvě Klobouku ve křoví vzpomínal, možno-li se tak vyjádřit, na dva různé kosmy, lidstvo před 1. světovou válkou a po ní.

ježž má pravděpodobně kořen v dějepřavcově poučenosti zahrnující podrobné znalosti o Latinské Americe¹¹, o procesu kolonizace i dekolonizace. Vzkročíme s ní na půdu netoliko starého světadílu; plně si uvědomíme, že dějiny lidstva nejsou pouze dějinami Evropy a že historie evropských zemí se ne vždy odehrávala výlučně na evropském kontinentu. Dílo lze doporučit každému zájemci o fakta a mocenské souvislosti údobí zhruba mezi Berlínským kongresem a první světovou válkou, ale při troše pozornosti zjistíme, že v žádném případě nejde pouze o Nálevkův „norimberský trychtýř“, neboť tento již bohužel skonalý klasik dokáže i na relativně malém prostoru dosáči takřka všestranné hutnosti. Vypozorujeme totiž nenásilně vtělené úvahy filozofického ražení o minulosti a jejím vnímání či prvky politické psychologie apod. Vhodným doplňkem je v závěru stručný chronologický přehled událostí, jakož i nabídka rozšiřující literatury.

Literatura:

Glenny, M. (2003): Balkán 1804-1999. *Nacionalismus, válka a velmoci*. Praha.

Hart, L. (2001): *Historie první světové války*. Brno.

Kissinger, H. (1999): *Umění diplomacie: od Richelieua k pádu Berlínské zdi*. Praha.

Krejčí, J. (2002): *Postižitelné proudy dějin*. Praha.

Pomian, K. (2001): *Evropa a její národy. Ve znamení jednoty i různosti*. Praha.

¹¹ Připomínáme, že jest mimo jiné autorem výtečných monografií o Fidelu Castrovi a jeho revolučním boji.